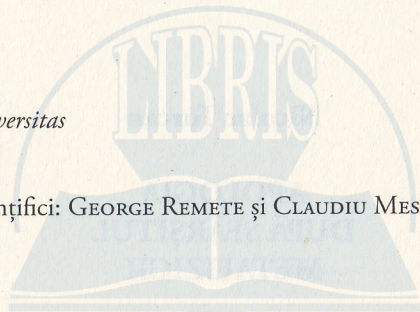

Colecția *Universitas*
Seria *Filosofie*

Referenți științifici: GEORGE REMETE și CLAUDIU MESAROȘ

Lucrare apărută cu sprijinul societății Zipper Data SRL.

© Editura EIKON
București, Str. Smochinului nr. 8, sector 1
cod poștal 014605, România

Difuzare/distribuție carte: tel./fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național al Cercetării Științifice
din Învățământul Superior (CNCSIS).

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României.

ISBN 978-606-711-504-8

Imagine copertă: SILVIU ORAVITZAN, *Ploaie de aur*, hârtie manuală, detaliu
Tehnoredactare: NICOLAE TURCAN

Editor: VALENTIN AJDER

Nicolae Turcan

A P O L O G I A D U P Ă S F Â R Ș I T U L M E T A F I Z I C I I

*Teologie și fenomenologie
la Jean-Luc Marion*

E I K O N

BUCUREȘTI, 2016

NICOLAE TURCAN (n. 1971) este lector universitar la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, unde predă cursuri de Apologetică și Filosofie. Este doctor în filosofie (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj) și doctor în teologie (Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba-Iulia), master în literatură comparată și licențiat în filosofie și teologie ortodoxă al aceleiași universități clujene.

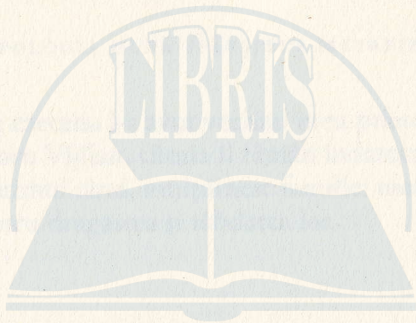
Cărți publicate: *Cioran sau excesul ca filosofie*, ediția a doua, Limes, Cluj-Napoca, 2013 (ed. I: 2008); *Dumnezeul gândurilor mărunte*, Cluj-Napoca: Limes, 2009; *Despre maestru și alte întâlniri. Eseuri, cronici, recenzii*, Cluj-Napoca: Limes, 2010; *Credința ca filosofie. Marginalii la gândirea Tradiției*, Cluj-Napoca: Eikon, 2011; *Începutul suspiciunii. Kant, Hegel & Feuerbach despre religie și filosofie*, Cluj-Napoca: Eikon, 2011; *Abisul și cealaltă dragoste*, Cluj-Napoca: Limes, 2012; *Marx și religia. O introducere*, Cluj-Napoca: Eikon, 2013; *Postmodernism și teologie apofatică*, Florești, Cluj: Limes, 2014. (www.nicolaeturcan.ro)

CUPRINS

Introducere	9
I. Filosofia și teologia	21
Între filosofie și teologie	23
Filosofia creștină	31
Tradiția Bisericii	37
Teologia	49
Apologetica	53
II. Fenomenologia	67
Metoda fenomenologică	69
Fenomenologia ca depășire a metafizicii	79
Fenomenologia donației ca depășire a filosofiei prime	85
III. „Moartea lui Dumnezeu”	93
Două provocări filosofice	95
„Moartea lui Dumnezeu”	96
Nebunul lui Nietzsche	98
Critica ateismului	101
Conceptul idolatru de „Dumnezeu”	104
Consecințele „morții lui Dumnezeu”	105
IV. Sfârșitul metafizicii	111
Metafizica	113
Moartea metafizicii	116
Onto-teologia	118
V. Idolul și icoana	123
Distincția	125
Idolul	128
Icoana	133
Teologia icoanei	137

VI. Dumnezeu iubirii	151
Dumnezeu conceptual	153
Dumnezeu <i>causa sui</i> sau idolatria metafizicii	156
Anterioritatea ființei sau idolatria ontologiei	160
Dumnezeu fără ființă	166
Dumnezeu supraconceptual al Revelației	169
Dumnezeu dragoste	174
VII. Teologia apofatică	189
Mistica și teologia apofatică	191
Distanța	193
Sfântul Dionisie și teologia apofatică.	
Răspuns lui Derrida	195
VIII. Euharistia	211
Fenomenologia transiterii harului	
în Sfintele Taine	213
Teologia ca hermeneutică euharistică	216
Episcopul și teologia	223
Euharistia și temporalitatea creștină	227
IX. Darul	237
Donația și darul	239
Reducția donatarului	241
Reducția donatorului	246
Reducția darului	247
Schița teologică a darului	248
X. Fenomenul saturat	255
Depășirea categoriilor transcendente	258
Contra-experiența	263
Topica fenomenului	265
XI. Revelația	273
Posibilitate fenomenologică	
<i>vs.</i> efectivitate teologică	275
Revelație <i>vs.</i> apofatism	283

XII. Adonatul	287
Omul indefinibil	289
Adonatul, cel care vine după subiect	292
Problema experienței apofatice	298
Problema hermeneuticii	304
Problema condițiilor de posibilitate	308
XIII. Unica iubire	319
Reducția erotică	321
Impasul urii de sine	323
A iubi mai întâi	325
Trupul, nu corpul	328
Minciuna și veracitatea	331
Împlinirea iubirii și Dumnezeu	333
XIV. Augustin	339
Confesiunea ca reducție	341
Credinciosul ca adonat	343
Adevărul credinței ca fenomen saturat	346
Voința slabă și dragostea tare	348
Timpul ca început și convertire	350
Crearea sinelui sau, din nou, adonatul	352
Concluzii	357
Summary	363
Bibliografie	387
Index	413

Între filosofie și teologie

Întâlnirea

INTENȚIA DE A-L ABORDA PE Marion dintr-o optică în principal teologică obligă la câteva întrebări care angajează raporturile cu teologia: cât de legitim este un atare demers, atâta timp cât Marion însuși a declarat că, neavând studii de teologie, nu se înțelege pe sine decât ca fenomenolog?¹ Justifică raporturile dintre filosofie și teologie prezente în gândirea sa o asemenea poziționare?² Câtă teologie discută Marion și cât de „teologic” o face, încât cercetarea de față să nu se impună ca un simplu exces metodologic și hermeneutic?

Răspunsurile sunt dificil de dat, cu atât mai mult cu cât, așa cum aminteam, fenomenologul francez a ajuns „să ofenseze pe reprezentanții ambelor discipline”³, fiind înțeles de către unii ca fiind prea îndatorat teologiei (Derrida și Janicaud), iar de alții ca prea filosof, fapt care a configurat opinia paradoxală că scrierile pe care le avem în vedere ar fi, în același

¹ Întrebare pusă și în RUPERT SHORTT (ed.), *God's Advocates*, p. 150.

² Un prim răspuns, în trei părți, a oferit Christina Gschwandtner: (1) teologia se raportează la filosofie precum gândirea iubirii la Pascal față de metafizica lui Descartes; (2) filosofia tratează despre posibilitate, în vreme ce teologia vorbește despre actualitate; (3) evidența orbitoare a iubirii lui Dumnezeu se transformă într-un nou tip de apologetică. CHRISTINA M. GSCHWANDTNER, „A New 'Apologia': the Relationship between Theology and Philosophy in the Work of Jean-Luc Marion”, pp. 301 *sqq.* Primele două răspunsuri țin de delimitarea dintre cele două, pe când cel de-al treilea privilegiază întâlnirea dintre teologie și filosofie.

³ *Ibidem*, p. 300.

timp, prea teologice și prea puțin teologice.⁴ Cu toate acestea, influențele teologice rămân numeroase: temele majore sunt împrumutate din corpusul dionisian; adeseori, în scrisul său, categoria „ortodoxiei” funcționează „autoritativ și, în același timp, apofatic”; influența Sfinților Părinți și apelul la scrierile lor sunt întotdeauna prezente⁵, la fel cum prezente sunt și exegezele la textele Scripturii. S-ar putea adăuga și faptul că istoria dogmelor și patristica îi sunt familiare (de exemplu, Marion condamnă erezii precum dochetismul și modalismul⁶, arianismul, monofizitismul și monotelismul⁷), că citatele din Părinții răsăriteni sunt numeroase și că el însuși admite uneori că se ocupă de teologie: vorbind despre importanța temelor inaugurale discutate în *Idolul și distanța* pentru dezvoltarea ulterioară a gândirii sale, recunoaște în trecere prezența teologiei în cercetările „de istorie a filozofiei, de teologie sau de fenomenologie”.⁸ Nu în ultimul rând, să remarcăm și că, în măsura în care este influențat și scrie despre Sfântul Dionisie Pseudo-Areopagitul, Sfântul Grigore de Nyssa și Fer. Augustin, un divorț simplist între teologie și filosofie este pe atât de dificil de pronunțat în cazul lui Marion, pe cât este pentru cei pomeniți mai sus.⁹

⁴ Situația în extreme a lui Marion poate fi continuată: fenomenologia sa este prea creștină și prea negativă, fără conținut real posibil; hermeneutica nu este destul de fenomenologică. Vezi TAMSIN JONES, *A Genealogy of Marion's Philosophy of Religion*, p. 131.

⁵ Aceste observații îi aparțin lui RUPERT SHORTT (ed.), *God's Advocates*, p. 19.

⁶ JEAN-LUC MARION, *Idolul și distanța*, trad. Tinca Prunea-Bretonnet și Daniela Pălășan, control științific de Cristian Ciocan, Humanitas, București, 2007, p. 109 [93-94]; JEAN-LUC MARION, *L'idole et la distance. Cinq études*, Grasset, Paris, 1977.

⁷ RUPERT SHORTT (ed.), *God's Advocates*, p. 17.

⁸ JEAN-LUC MARION, *Idolul și distanța*, p. 11 (subl. n.).

⁹ Cf. TAMSIN JONES, *A Genealogy of Marion's Philosophy of Religion*, p. 6.

Prin urmare, se impune o concesie: deși neteolog în sensul clasic al termenului¹⁰, Jean-Luc Marion se ocupă cu teme teologice și o face în deplină cunoștință de cauză, având o dublă angajare, „în adevărul Revelației și metoda filozofiei”.¹¹ Odată recunoscută această situație, Marion trebuie tratat în cheie dublă, fenomenologică și teologică¹², fiindcă temele ambelor domenii se îmbină și se susțin unele pe altele, filosofia și teologia având deja în comun faptul că „nu pot înainta niciun pas fără o tradiție care să le susțină”.¹³ A rămâne la polemica exclusivistă „sau teologie, sau fenomenologie” înseamnă a deturna atenția de la gândirea lui¹⁴ și a cădea în neînțelegere.

Uneori teologia pare scopul gândirii sale, mai ales în perioada cărților așa-zise „de teologie” – *Idolul și distanța* și *Dieu sans l'être* [Dumnezeu fără ființă] –, alteori lucrurile stau tocmai dimpotrivă. De exemplu, strategia pe care Marion o alege în *Idolul și distanța* este aceea pe care Sf. Ap. Pavel o folosește în discursul către atenieni (FA 17, 16-34): regăsirea situației teologice, dispunerea tactică și răsturnarea crucială a discursului. În termenii lui Marion, aceste momente reprezintă trecerea prin mărcile metafizicii pentru a le citi idolatria, dar și

¹⁰ În ciuda acestei afirmații, există opinii care îl consideră pe Marion „teolog catolic de vârf al generației sale (*the leading Catholic theologian of his generation*)”, MARK DOOLEY, „Marion's Ambition of Transcendence”, în IAN LEASK, EOIN CASSIDY (ed.), *Givenness and God: Questions of Jean-Luc Marion*, 2nd edition, Fordham University Press, New York, 2005, p. 190.

¹¹ MIHAIL NEAMȚU, „Crucea vizibilului”, p. 142.

¹² S-a spus despre Marion că practică o „teologie fenomenologică”, vezi ALEXANDER COOKE, „What saturates? Jean-Luc Marion's phenomenological theology”, *Philosophy Today* 48, nr. 2 (2004). De asemenea, denumirea de „turnantă teologică a fenomenologiei” trimite la sintagma inversă, cea de „fenomenologie teologică”. În pofida acestor întâlniri, trebuie să păstrăm distincția dintre cele două, așa cum o face și Marion.

¹³ JEAN-LUC MARION, *Idolul și distanța*, p. 18 [14].

¹⁴ TAMSIN JONES, *A Genealogy of Marion's Philosophy of Religion*, p. 3.

pentru a releva necesitatea distanței iconice. Drumul trece oarecum arbitrar de la Nietzsche și Hölderlin, la Sf. Dionisie Pseudo-Areopagitul, dialogând cu Heidegger, Lévinas și Derrida. Această metodă pare a fi, așa cum a subliniat privitor la „ocolul” din cuvântul înainte la traducerea românească a cărții *Idolul și distanța*, strategia generală a lui Marion, în care se dezvăluie raportul dintre teologie și filosofie. În acest caz particular, teologia constituie punctul de plecare, prin asumarea Revelației, dar și punctul de sosire, prin argumentarea în favoarea apofatismului, cu toate că drumul parcurs cuprinde momente filosofice diferite.

Un alt exemplu sunt cărțile sale de fenomenologie, unde se găsește formulată intenția clară de a realiza o depășire a lui Husserl și a lui Heidegger, prin edificarea unei fenomenologii bazate pe reducția la donație. Dar și aici teologia rămâne activă, prin referințe biblice și exemple, însă ea funcționează la prima vedere doar ca ajutor pentru exemplificarea noii fenomenologii, oferind modele de fenomene care pot fi luate în discuție cu drept deplin cu ajutorul limbajului și metodei fenomenologice revizuite. Sigur că, într-un sens mai profund, vom încerca să dovedim mai jos că această prezență teologică nu este „nevinovată”, ci are alonja apologiei, situație defel criticabilă din punctul de vedere al cercetării de față, teologică în intenție. Statutul pur al fenomenologiei nu îi conferă acesteia vreun drept de a decide asupra semnificațiilor teologice ale fenomenelor preluate din teologie, ci doar asupra apariției lor.¹⁵ Fenomenologia lui Marion este „saturată» de teologie”¹⁶, „motivată teologic”, fără a ieși din metodologia fenomenologică a lui Husserl, cu care

¹⁵ Vezi ROBYN HORNER, *Jean-Luc Marion: a theological introduction*, p. 121.

¹⁶ Opinia îi aparține lui Emmanuel Falque, *apud* TAMSIN JONES, „Counter-experiences: reading Jean-Luc Marion”, edited by Kevin Hart (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2007) ix + 478 pp., *Modern Theology* 24 (2008), p. 310.

rămâne compatibilă¹⁷, chiar dacă o depășește. Păstrând delimitările între teologie și filosofie, nu se poate totuși trece cu vederea că o parte din meditațiile lui Marion

atestă o surprinzătoare convergență analogică – peste diferența de contexte culturale – între ascetica și mistica patristică și fenomenologia radicală actuală. [...] Ca atare, ele pot fi citite și ca un strălucit și binevenit comentariu filozofic și teologic care explicitează în sens fenomenologic intuițiile tradiției patristice clasice (Sfântul Maxim Mărturisitorul) și ale neopatristicii ortodoxe contemporane (părințele Dumitru Stăniloae).¹⁸

Prin urmare, trebuie recunoscute cu egală îndreptățire atât prezența teologiei în scrierile fenomenologului Jean-Luc Marion, cât și prezența filosofiei în meditațiile sale teologice. Oricât ar părea de puțin, această scurtă concluzie, ușor inexactă prin egalitatea pe care pare a o pune între cele două domenii – fiindcă dominantă a operei lui Marion este fenomenologia –, rămâne deocamdată un reper la început de drum.

Delimitarea

Deși teologia și filosofia sunt la Marion legate „în mod natural” una de cealaltă, opinia că teologia ar *decurge* din analizele fenomenologice și hermeneutice rămâne inacceptabilă.¹⁹ În cazul în care situația ar sta cu adevărat astfel, atunci am avea o logică *tare*, în care teologia ar constitui concluzia unor silogisme cu premise fenomenologice, iar apologia și-ar da cea mai înaltă măsură, înainte de a se pierde prin prăbușirea în metafizică. În

¹⁷ THOMAS FINEGAN, „Is the Compatibility of Jean-Luc Marion's Philosophy with Husserlian Phenomenology a Matter of Faith?”, p. 149.

¹⁸ IOAN I. ICĂ JR, „Toate cele văzute se cer după cruce”, p. 11.

¹⁹ Aceasta este o opinie exprimată în VICTOR E. TAYLOR, „A Conversation with Jean-Luc Marion”, *Journal for Cultural and Religious Theory* 7, nr. 2 (2006), p. 1.

opinia noastră, în cazul lui Marion, legătura nu este într-atât de constrângătoare logic, dat fiind saltul credinței, care nu poate fi rezultatul unor inferențe logice, cât mai degrabă o primire de către om, prin Revelație, a unor conținuturi care nu pot fi derivate apodictic, ci doar anticipate de silogism.

Pentru fenomenologul francez, teologia revelată și filosofia rămân bine demarcate, întrucât, pe de o parte, nicio analiză fenomenologică nu poate ajunge până unde pătrunde meditația teologiei revelate – singura în măsură să preia ștafeta după ce limitele gândirii sunt recunoscute cu onestitate. Fenomenologia, în particular, și filosofia, în general, trebuie să admită că există adevăruri care n-au sens decât în măsura în care sunt primite prin Revelație.²⁰ Exemplul teologiei trinitare este elocvent pentru a demonstra că Treimea se află „atât în afara prizei fenomenologiei, cât și a metafizicii”.²¹ Este pusă aici în joc o *cenzură teologică a fenomenologiei* care, în loc să-i limiteze acesteia din urmă potențialitatea, îi stabilește granițele între care poate rămâne independentă și eficace, fără a fi readusă la statutul medieval de *ancilla theologiae*.

Pe de altă parte, cercetările de fenomenologie trebuie să rămână independente, chiar atunci când au relevanță pentru subiectele teologice.²² Existența, în fenomenologia lui Marion, a unor concepte cu utilitate teologică, așa cum se întâmplă, de pildă, chiar cu conceptul *donăției*, nu trebuie etichetată ca

²⁰ JEAN-LUC MARION, „Le phénomène érotique”, interviu de Laurence Devillairs, *Études*, 399, nr. 11 (2003), pp. 483-494.

²¹ JEAN-LUC MARION, *Fiind dat. O fenomenologie a donăției*, trad. Maria Cornelia Ică jr, prezentare de Ioan I. Ică jr, Deisis, Sibiu, 2003, p. 204 [190]; JEAN-LUC MARION, *Étant donné. Essai d'une phénoménologie de la donation*, 4e édition corrigée et augmentée, PUF, Paris, 2013 (1997). Pe tot parcursul acestei cărți, vom oferi între paranteze drepte și paginile din edițiile franceze consultate, imediat după cele din traduceri românești.

²² Cf. BRIAN ROBINETTE, „A Gift to Theology? Jean-Luc Marion's 'Saturated Phenomenon' in Christological Perspective”, *The Heythrop Journal* 48 (2007), p. 87.

trădare a fenomenologiei²³ și nici nu implică ideea, excesivă în fond, că teologia ar trebui să constituie originea, ori concluzia lor.²⁴ La rândul ei, teologia va admite independența fenomenologiei și existența în câmpul acesteia a unor concepte care nu sunt întotdeauna relevante pentru propriul domeniu.

Data fiind demarcația onestă dintre filosofie și teologie, o sintagmă precum cea de „filosof catolic” este, pentru Marion, care îl urmează aici pe Heidegger, o contradicție în termeni, fiindcă „nu există mai multă filosofie catolică decât matematică protestantă”.²⁵ Filosofia trebuie să fie de calitate, să recunoască înălțimea teologiei – o înălțime defel facilă²⁶ – și să încerce să progreseze în credință²⁷, fără a deveni ea însăși ceva de ordinul credinței.

Riguroasă, așadar, distincția dintre filosofie și teologie nu înseamnă însă refuz reciproc, atâta timp cât există, în opinia lui Marion, legătura oferită de tema iubirii.²⁸ A impune limite ideologice – de tipul neutralității teologice a criticii în modernitate, ori ateismului metodologic al reducției fenomenologice²⁹ – și a neglija cultura teologică înseamnă în primul

²³ „Legătura cu teologia nu [...] este trădare, denaturare sau «teologizare» a gândirii filosofice...”, GEORGE REMETE, *Ființa și credința*, vol. 1, p. 261.

²⁴ JEAN-LUC MARION, „Remarques sur l'origine philosophique de la donation (*Gegebenheit*)”, *Les études philosophiques* 1, nr. 100 (2012), p. 116.

²⁵ JEAN-LUC MARION, *La rigueur des choses*, p. 284. Iată cum sublinia Heidegger separația dintre teologie și filosofie în cazul lui Kierkegaard: „Kierkegaard nu vedea alte probleme decât cele pe care le întâlnea în cadrul propriei reflecții: el era teolog și se situa în sfera credinței, așadar în mod principal în afara filozofiei”. MARTIN HEIDEGGER, *Ontologie. Hermeneutica facticității*, trad. Christian Ferencz-Flatz, Humanitas, București, 2008, p. 68 [30].

²⁶ JEAN-LUC MARION, „Le phénomène érotique”, p. 492.

²⁷ JEAN-LUC MARION, *La rigueur des choses*, p. 285.

²⁸ VEZI MIHAIL NEAMȚU, „Crucea vizibilului”, p. 173.

²⁹ JEAN-LUC MARION, „Le phénomène érotique”, p. 492.